

ANTONI CZUBIŃSKI
Poznań

INSTYTUT ZACHODNI W POZNANIU. ZARYS DZIAŁALNOŚCI BADAWCZEJ I WYDAWNICZEJ (1944 - 1985)

1. TRADYCJE BADAŃ NIEMCOZNAWCZYCH W POZNANIU

Instytut Zachodni w Poznaniu powstał w końcowej fazie II wojny światowej w nawiązaniu do tradycji i doświadczeń polskich badań slawistycznych i niemcoznawczych okresu międzywojennego.

Odbudowane w 1918 r. niepodległe państwo polskie objęło część ziem podbitych w przeszłości przez Prusy i stało na drodze niemieckiej ekspansji wschodniej. Państwo to było też usilnie zwalczane przez imperializm niemiecki w sposób bezpośredni i pośredni. Szczególną rolę w akcji antypolskiej odgrywały niemieckie ośrodki naukowe zajmujące się badaniem Wschodu (*Ostforschung*)¹. Naukowcy niemieccy dowodzili, że obszar państwa polskiego w przeszłości należał do plemion germańskich, że Słowianie stanowili rasę pozbawioną zdolności do konstruktywnych działań, że państwo polskie i niektóre inne państwa słowiańskie zostały założone i były kierowane przez dynastie niemieckie, że Słowianie — a więc i Polacy — stali na niższym poziomie kulturowym i podstawowe osiągnięcia cywilizacyjne zawdzięczają dobroczynnemu wpływowi kultury niemieckiej itp.² Szczególnie silny nacisk ideologiczny wywierany był przez odwetowców i rewizjonistów niemieckich na ówczesną Polskę zachodnią (Wielkopolskę) ze stolicą w Poznaniu. Obszar ten stanowił najbardziej na zachód wysuniętą część państwa polskiego i narażony był na silne oddziaływanie niemieckich ośrodków propagandowych zlokalizowanych w Królewcu, Berlinie i Wrocławiu³.

¹ Zob. *Deutschland und der Osten. Quelle und Forschungen zur Geschichte ihrer Beziehungen*; H. Aubin, *Vom Raum und Grenzen des deutschen Volkes*. Breslau, 1938; *Volk und Reich der Deutschen, Vorlesungen ...* Hrsg. von B. Harms. Bd 1-3. Berlin 1929; *Deutschland und Polen. Beiträge zu ihren geschichtlichen Beziehungen*. Hrsg. von A. Brackmann. München—Berlin 1933; K. Lück, *Die deutschen Aufbaukräfte in der Entwicklung Polens*. Berlin 1934.

² H. Aubin, *Von Raum und Grenzen des deutschen ...*; G. Kosinna, *Der Ursprung der Urfinnen und Urindogermanen und ihre Ausbreitung nach Osten*. Würzburg 1910; K. Lück, *Die deutschen Aufbaukräfte ...*

³ A. Czubiński, *Rola Wielkopolski i Poznania w rozwoju polskiego ruchu narodowowyzwoleńczego w zaborze pruskim oraz w kształtowaniu zachodnich i północnych granic odrodzonego państwa polskiego (1918 - 1921)*. „Przeгляд Zachodni” nr 5 - 6, 1974, ss. 41 - 84.

Stąd też ośrodek poznański zmuszony został do podjęcia działań obronnych w tym zakresie. Szczególną rolę spełniał tu założony w Poznaniu w 1919 r. uniwersytet⁴, na którym rozwinęły się polskie badania w zakresie antropologii, archeologii, etnografii, historii, językoznawstwa, prawa, socjologii. W badaniach tych na pierwszy plan wysuwano problemy narzucane przez niemiecką *Ostforschung*. Uczeni polscy podejmowali polemikę z pseudonaukowymi ustaleniami, wnioskami i hipotezami uczonych niemieckich w wymienionych wyżej dyscyplinach naukowych. Stopniowo w Poznaniu ukształtował się silny ośrodek badawczy, specjalizujący się w zakresie badań slawistycznych (szczególnie dzieje Słowiańszczyzny zachodniej) i niemcoznawczych. Działali tu tacy uczeni jak antropolog Jan Czekanowski, archeolog Józef Kostrzewski, etnolog Jan Stanisław Bystróż, językoznawcy: Tadeusz Lehr-Spławiński, Mikołaj Rudnicki, Józef Widajewicz, Stanisław Dołęga-Kozierowski, historycy: Bronisław Dembiński, Adam Skalkowski, Kazimierz Tymieniecki, historycy prawa: Marian Jedlicki, Teodor Tyc, Zdzisław Kaczmarczyk, Zygmunt Wojciechowski, socjolog Florian Znaniecki i in.⁵

Już w 1921 r. z inicjatywy M. Rudnickiego w ramach Uniwersytetu Poznańskiego utworzono Instytut Zachodnio-Słowiański i rozpoczęto wydawać wychodzące do dziś czasopismo „*Slavia Occidentalis*”⁶. W 1925 r. rozpoczęto wydawanie wychodzącego również do dziś czasopisma „*Roczniki Historyczne*”. Dużą rolę spełniał powołany do życia w 1921 r. Związek Obrony Kresów Zachodnich. W 1934 r. został on przekształcony w Polski Związek Zachodni (PZZ). Organem ZOKZ było pismo popularno-naukowe „*Strażnica Zachodnia*”⁷.

2. DOŚWIADCZENIA II WOJNY ŚWIATOWEJ

Działalność ta została przerwana z chwilą ponownego zajęcia Poznania przez wojska niemieckie w 1939 r. Uniwersytet Poznański został

⁴ *Dzieje Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza 1919-1969*. Praca zbiorowa pod red. Z. Grota. Poznań 1972.

⁵ A. Czubiński, *Problematyka polskich ziem zachodnich i zagadnienia niemcoznawcze w działalności naukowej i społecznej Uniwersytetu Poznańskiego w okresie II Rzeczypospolitej (1919-1939)*. „*Dzieje Najnowsze*” nr 3, 1971, ss. 115-148; *Problematyka polsko-niemiecka i polskich ziem zachodnich w badaniach Uniwersytetu im. A. Mickiewicza w Poznaniu (1919-1969)*. Praca zbiorowa pod red. Z. Kaczmarczyka, Poznań 1971.

⁶ M. Waller, *Instytut Zachodnio-Słowiański przy Uniwersytecie Poznańskim (1921-1939)*. „*Przegląd Zachodni*” nr 4/1970, ss. 378-407.

⁷ M. Mróczko, *Związek Obrony Kresów Zachodnich 1921-1934. Powstanie i działalność*. Gdańsk 1977.

zlikwidowany, biblioteki polskie zostały zniszczone, a instytuty naukowe przejęli propagandyści hitlerowscy⁸.

Pozostali na wolności naukowcy polscy kontynuowali swoją działalność w warunkach konspiracyjnych, biorąc udział w tajnym nauczaniu i w tajnie prowadzonych badaniach. Byli pracownicy UP na terenie Generalnego Gubernatorstwa utworzyli konspiracyjny Uniwersytet Ziem Zachodnich⁹. Pod względem politycznym dążenia te inspirowała założona jesienią 1939 r. w Poznaniu organizacja konspiracyjna pod nazwą „Ojczyzna”. Skupiała ona patriotów polskich różnej proweniencji politycznej. Pod jej patronatem niejako próbowano kontynuować działalność PZZ, ZAP i innych stowarzyszeń¹⁰.

Członkowie „Ojczyzny” brali udział w konspiracyjnej działalności agend rządu emigracyjnego, a szczególnie Departamentu Informacji i Propagandy Delegatury Rządu na Kraj. Gromadzono dokumentację obrazującą politykę okupanta hitlerowskiego w Polsce, brano udział w antyhitlerowskiej akcji propagandowej, pisano, a nawet wydawano nowe prace naukowe. W listopadzie 1942 r. przystąpiono do wydawania miesięcznika konspiracyjnego „Ziemie Zachodnie Rzeczypospolitej”. Pismo powstało z inicjatywy Kiryła Sosnowskiego, ps. Konrad. Redagował je Aleksander Rogalski, ps. Remigiusz. Już w pierwszym numerze pisma sformułowano program rewindykacji Ziem Macierzystych Polski. Nawiązano w nim do pojęcia sformułowanego przed wojną przez Zygmunta Wojciechowskiego¹¹.

W lipcu 1943 r. zaczęto wydawać miesięcznik „Zachodnia Straż Rzeczypospolitej”. Od września tegoż roku do pisma dodawano dodatek satyryczny „Luźna kartka”. Miesięcznik redagował Zbyszko Bednorz przy pomocy Kiryła Sosnowskiego-„Konrada” i Edmunda Męclewskiego, ps. Andrzej. W artykule wstępnym z lutego 1944 r. pisano m. in., że odrodzona po wojnie Polska „z Gdańskiem, Królewcem i Opolem” będzie „oparta na Odrze” i że będzie „rządna i sprawiedliwa, chrześcijańska, wolna od kłótni partyjnych, dająca pracę swym obywatelom”¹².

⁸ Cz. Łuczak, „Kraj Warty” 1939-1945. Studium historyczno-gospodarcze okupacji hitlerowskiej. Poznań 1972; J. Marczewski, *Hitlerowska koncepcja polityki kolonizacyjno-wysiedleńczej i jej realizacja w „Okręgu Warty”*. Poznań 1978; E. Serwański, *Wielkopolska w cieniu swastyki*. Warszawa 1970; M. Walczak, *Szkolnictwo wyższe i nauka polska w latach wojny i okupacji 1939-1945*. Wrocław 1978.

⁹ *Dzieje Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza ...*, ss. 303-343; W. Kowalenko, *Tajny Uniwersytet Ziem Zachodnich. Uniwersytet Poznański 1940-1945*. Poznań 1961; M. Walczak, *Szkolnictwo wyższe ...*

¹⁰ E. Serwański, *Wielkopolska w cieniu swastyki ...*, ss. 299-301.

¹¹ Z. Bednorz, *Lata krecie i orłowe. „Kierunki”* nr 15 z 14 IV 1985.

¹² Tenże, „Kierunki” nr 16 z 21 IV 1985.

W ramach Studium Zachodniego Delegatury podjęto prace nad przygotowaniem koncepcji polskich żądań rewindykacyjnych wobec Niemiec. Zakładając, że wojna zakończy się klęską Hitlera, oraz że Polska jako członek obozu zwycięskiego będzie miała szansę skorygowania granicy z Niemcami, wysuwano postulat odebrania Rzeszy i przyłączenia do Polski Prus Wschodnich, Pomorza Zachodniego, Ziemi Lubuskiej i Śląska.

Były to najbardziej śmiałe i daleko idące plany polskie wobec Niemiec. Sprecyzowano je już w latach 1942-43. Zdawano sobie sprawę z faktu, że realizacja tego planu bez poparcia ZSRR nie będzie możliwa. Dlatego też od początku prezentowano dążenia do szukania kompromisu i porozumienia z ZSRR. Nawiązywano tu zresztą do koncepcji głoszonych już w okresie międzywojennym. Ziemie leżące pomiędzy granicą polsko-niemiecką z 1939 r., a planowaną granicą nazywano Ziemiami Postulowanymi.

W 1944 r. „Ojczyzna” weszła w skład powiązanej z Delegaturą Rządu na Kraj Rady Jedności Narodowej.

Po upadku powstania warszawskiego grupa osób powiązanych z „Ojczyzną” zbierała się w mieszkaniu prof. dr Z. Wojciechowskiego w Milanówku k. Warszawy. Dojrzewała tam koncepcja powołania do życia Instytutu Zachodniego jako stowarzyszenia, skupiającego naukowców i publicystów zajmujących się problematyką tzw. Ziem Postulowanych, granicy zachodniej i stosunków polsko-niemieckich. Według relacji uczestników tych spotkań w grudniu 1944 r. na wniosek red. Edmunda Męclewskiego stowarzyszenie takie zostało faktycznie założone. Założyciele Instytutu Zachodniego — IZ zajęli stanowisko krytyczne wobec znanego stanowiska rządu emigracyjnego z T. Arciszewskim na czele w sprawie granicy zachodniej. Z upoważnienia współtowarzyszy Z. Wojciechowski zaczął szukać kontaktów z Rządem Tymczasowym¹³.

Ani Wojciechowski, ani pozostali członkowie IZ nie byli komunistami, „Ojczyzna” wraz z innymi ugrupowaniami obozu londyńskiego do 1944 r. zwalczała koncepcje lewicy społecznej z PPR na czele. W krytycznym momencie ludzie ci podjęli jednak współpracę z lewicą, sądząc, że właściwie tylko ona zapewnia możliwości odbudowy państwa, a szczególnie możliwości właściwego wytyczenia granicy zachodniej tego państwa¹⁴.

¹³ List A. Bocheńskiego, L. Glucka, W. Głowackiego, Z. Jaroszewskiego, J. Kolińskiego, J. J. Nikischa, K. M. Pospieszalskiego, J. Schmidta, E. Serwańskiego do dyrektora Instytutu Zachodniego z 11 XI 1984 r.

¹⁴ M. Orzechowski, *Odra — Nysa Łużycka — Bałtyk w polskiej myśli politycznej okresu drugiej wojny światowej*. Wrocław 1969.

3. LEGALIZACJA I PROGRAM DZIAŁANIA IZ

Już w lutym 1945 r., a więc jeszcze przed utworzeniem Rządu Jedności Narodowej, kontakt z Rządem Tymczasowym został nawiązany. W dniu 12 lutego 1945 r. Zygmunt Wojciechowski w imieniu tej grupy przedłożył szefowi Rządu Tymczasowego E. Osóbce-Morawskiemu specjalny Memoriał w sprawie zalegalizowania Instytutu Zachodniego. W Memoriale tym pisano:

„Instytut Zachodni jest placówką naukowo-badawczą, opartą na współpracy uczonych wszystkich uniwersytetów polskich, zajmujących się zagadnieniami polsko-niemieckimi i mogącą służyć wynikami tych badań władzom rządowym, organizacjom społecznym w zakresie potrzeb wewnętrznie i zewnętrznie politycznych państwa”¹⁵.

Instytut skupiał uczonych, reprezentujących następujące dyscypliny badawcze: demografię, geografę, etnografię i muzealnictwo, językoznawstwo, dzieje piśmiennictwa, prehistorię, historię, historię sztuki, ekonomię.

„Instytut Zachodni — czytamy w Memoriale — ukształtował się w końcowym okresie okupacji niemieckiej na gruncie poprzedniej wieloletniej pracy szeregu pracowników naukowych Uniwersytetu Poznańskiego i innych uniwersytetów nad zagadnieniami zachodnimi. Zagadnienia te opracowywano w związku z tajną pracą nauczania i pracą badawczo-naukową ... Troską Instytutu w bieżącej chwili jest spełnianie zadań wynikających z faktu obejmowania przez Polskę ziem odwiecznie polskich, nie przyłączonych do Polski w latach 1918 - 1919 ...”¹⁶.

Inny z założycieli Instytutu, językoznawca prof. dr Tadeusz Lehr-Spławiński pisał:

„Jądem z którego wyrósł Instytut Zachodni był — jak wiadomo — zespół pracowników naukowych, którzy jeszcze w czasie okupacji hitlerowskiej podjęli prace nad wszechstronnym zbadaniem zagadnień związanych z zachodnimi ziemiami Polski, które przed wieloma wiekami oderwane, powinny były w wyniku wojny i nieuchronnej klęski zaborczego wroga powrócić do macierzy i stać się integralną, dla przyszłości narodowej jakże ważną częścią składową Państwa Polskiego. Ludzie ci, choć rozproszeni po różnych ośrodkach okupowanej ojczyzny, ożywni wspólną myślą i — w znacznym stopniu dzięki inspiracji, a nawet często bezpośredniej inicjatywie ... prof. Zygmunta Wojciechowskiego ... skupili wysiłki badawcze około dwu celów: uświadamiania narodowi polskiemu odwiecznej polskości ziem, na które miał powrócić, i obrony naszych praw moralno-politycznych do ich posiadania wobec nauki i opinii zagranicznej, od dziesiątków lat fałszywie w tym względzie informowanej przez szowinistycznie zabarwione publikacje niemieckie ...”¹⁷.

¹⁵ M. Pollak, *Instytut Zachodni. Powstanie i rozwój organizacyjny w ciągu dziesięciolecia*. „Przegląd Zachodni” nr 3 - 4, 1955, ss. 469 - 486.

¹⁶ Tamże, ss. 485 - 486.

¹⁷ T. Lehr-Spławiński, *Słowianoznawstwo w pracach i wydawnictwach Instytutu Zachodniego w latach 1945 - 1954*; tamże, ss. 351.

Twórcy IZ nie byli związani ani z PPR ani PPS; reprezentowali postępową część polskiego świata naukowego, która krytykowała tzw. Jagiellońską, wschodnią orientację w kształtowaniu państwa polskiego i postulowała zwrócenie państwa polskiego ku prastarym ziemiom piastowskim na zachód. Głównym rzecznikiem tej orientacji był Zygmunt Wojciechowski¹⁸. Orientacja ta w okresie międzywojennym nie miała silnej pozycji w Polsce. Zmiany, spowodowane upadkiem rządów sanacyjnych w 1939 r., utworzeniem bloku partii demokratycznych i nawiązaniem przez Polskę współpracy z ZSRR, stworzyły warunki umożliwiające włączenie się tych ludzi do odbudowy państwa polskiego i umocnienia w nim tzw. orientacji zachodniej¹⁹.

Idea wyrażona w koncepcji Wojciechowskiego spotkała się z życzliwym przyjęciem ze strony demokratycznych partii politycznych (PPR, PPS, SD, SL) i Rządu Tymczasowego. Premier E. Osóbka-Morawski dekretem z 27 lutego 1945 r. formalnie powołał Instytut do życia, przydzielając mu skromne środki finansowe na rozwój działalności organizacyjnej, badawczej, wydawniczej i popularyzatorskiej. Instytut Zachodni posiadał bardzo małą grupę pracowników związanych z nim etatowo. Działalność jego rozwijała się w oparciu o członków Towarzystwa zatrudnionych w różnych uniwersytetach i innych instytucjach polskich. Dyrektorem został Z. Wojciechowski. Pierwszym wieloletnim przewodniczącym Kuratorium IZ (organu kontrolnego) był T. Lehr-Spławiński (1945 - 1958). Przystąpiono do wydawania czasopisma „Przegląd Zachodni”. W działalności IZ można wyodrębnić kilka faz rozwojowych.

4. ROZWÓJ INSTYTUTU ZACHODNIEGO DO 1949 R.

Do 1949 r. Instytut Zachodni przeszedł burzliwy rozwój organizacyjny i naukowo-badawczy. Tworzono filie w różnych ośrodkach kraju, rósł jego majątek i ilość wydawanych publikacji. Zgodnie z planami w okresie tym IZ brał aktywny udział w przejęciu, repolonizacji i zagospodarowaniu tzw. Ziemi Odzyskanych. W łonie IZ podjęto dyskusję na temat przygotowania planu zasiedlenia tych ziem, opracowano polskie nazewnictwo dla zniemczonych nazw miejscowości, przygotowano publikacje przypominające polskość tych ziem, informujące o procesie germanizacji

¹⁸ Z. Kaczmarczyk, *Zygmunt Wojciechowski (1900 - 1955)*. „Przegląd Zachodni”, nr 4/1975, ss. 169 - 179.

¹⁹ W. Dobrzycki, *Granica zachodnia w polityce polskiej 1944 - 1947*. Warszawa 1974; W. T. Kowalski, *ZSRR a granica na Odrze i Nysie Łużyckiej 1941 - 1945*. Warszawa 1963; M. Orzechowski, *Odra-Nysa Łużycka-Bałtyk w polskiej myśli...*

i problemie pozostającej tam jeszcze, nie zgermanizowanej ludności polskiej (autochtoni), opracowano i opublikowano nowe atlasy geograficzne i słowniki nazw miejscowych dla Warmii, Mazur, Pomorza Zachodniego, Ziemi Lubuskiej i Śląska Opolskiego. Dużą pomocą okazały się prowadzone już w okresie międzywojennym w Poznaniu badania archeologiczne, etnograficzne i onomastyczne J. Kostrzewskiego, S. Kozierowskiego, J. Widajewicza i innych²⁰. Ekipy pracowników IZ na rowerach przemierzały olbrzymie odległości, prowadząc szczegółowe badania terenowe. Już w listopadzie 1945 r. ukazała się popularno-naukowa praca M. Kiełczewskiej i A. Grodka *Odra-Nisa, najlepsza granica Polski*. Książka była kilkakrotnie wznawiana. W 1946 r. wydano pracę M. Kiełczewskiej *O podstawy geograficzne Polski*. J. Kolipiński analizował rolę nowej granicy zachodniej Polski z punktu widzenia gospodarczego: *Granica na Odrze i Nysie z perspektywy ekonomiki światowej* (1946) i *Rola Ziemi Odzyskanych w organizmie gospodarczym Polski* (1946). Dużo rozpraw geograficzno-demograficznych w latach 1945 - 1947 publikowano na łamach „Przeglądu Zachodniego”²¹. W 1948 r. ogłoszono obszerną pracę zbiorową pod redakcją A. Grodka, M. Kiełczewskiej i A. Zierhoffera pt. *Monografia Odry*. Na podstawie szczegółowych badań interdyscyplinarnych opracowano i opublikowano w serii *Ziemie Staropolski* obszerne prace zbiorowe o Dolnym Śląsku (1948), Pomorzu Zachodnim (1949), Ziemi Lubuskiej (1950), Warmii i Mazurach (1953) i Górnym Śląsku²². Wydawnictwo w całości obliczone było na 275 arkuszy wydawniczych²³. Już w 1947 r. ogłoszono rozprawę A. Klafkowskiego pt. *Podstawy prawne granicy Odra-Nysa na tle umów Jaltańskiej i Poczdamskiej*.

W badaniach IZ od samego początku poczesne miejsce zajmowała też problematyka wojny i okupacji hitlerowskiej w Polsce. Już w 1945 r. wydano I tom ukazującego się do dziś zbioru źródeł pt. *Documenta Occupationis Theutonicae*. Opublikowano w nim dokument niemieckiego Instytutu Badań Gospodarczych z czasów wojennych o znaczeniu problemu polskiego dla gospodarki zbrojeniowej Górnego Śląska w opracowaniu K. M. Pospieszalskiego oraz zbiór zeznań świadków na temat poczynań okupanta wobec polskiej ludności cywilnej w czasie powstania w Warszawie w 1944 r. pt. *Zbrodnia niemiecka w Warszawie* w opracowaniu E. Serwańskiego i I. Trawińskiej. Tom ten włączono do doku-

²⁰ A. Czubiński, *Problematyka ...*; S. Kozierowski, *Atlas nazw geograficznych Słowiańszczyzny Zachodniej*. Poznań 1945.

²¹ M. Kiełczewska-Zaleska, *Problematyka geograficzna w pracach Instytutu Zachodniego*. „Przegląd Zachodni” nr 3-4/1955 ss. 487-495.

²² M. Szaniecki, *Wkład Instytutu Zachodniego w badania nad Ziemią Lubuską i jej dziejami*. Tamże, ss. 514-517.

²³ Z. Kaczmarczyk, *Ziemie Staropolski*. Tamże, ss. 496-505.

mentów Międzynarodowego Trybunału Wojskowego w Norymberdze²⁴. Podobnie wyzyskany został II tom *Documenta Occupationis* z 1946 r.²⁵ W 1946 r. opublikowano monografię K. M. Pospieszalskiego *Polska pod niemieckim prawem 1939 - 1945. Ziemie Zachodnie* oraz A. Klafkowskiego *Okupacja niemiecka w Polsce w świetle prawa narodów*. Rozprawy te zapoczątkowały całą serię wydawniczą IZ pt. *Badania nad okupacją niemiecką w Polsce*. W serii tej w 1949 r. ogłoszono monografię W. Rusińskiego *Położenie robotników polskich w czasie wojny (1939 - 1945) na terenie Rzeszy i „obszarów wcielonych” cz. 1*; w 1950 r. pracę J. Dereśiewicza *Okupacja niemiecka na ziemiach polskich wcielonych do Rzeszy (1939 - 1945)* i w 1951 r. Z. Janowicza *Ustrój administracyjny ziem polskich wcielonych do Rzeszy Niemieckiej 1939 - 1945*. Dużo rozpraw szczegółowych i mniejszych dokumentów publikowano bezpośrednio na łamach „Przeglądu Zachodniego”²⁶. Były to pierwsze monograficzne opracowania polityki okupanta hitlerowskiego w Polsce, bezprawia, ucisku, wyzysku i zbrodni wojennych. Prace te odegrały dużą rolę w dyskusji na temat charakteru wojny, zbrodni wojennych, systemów okupacyjnych w skali międzynarodowej. Dokumentacja zebrana wówczas przez IZ służy do dziś badaczom dziejów okupacji hitlerowskiej.

Równoległe z badaniami nad problematyką Ziemi Odzyskanych i okupacji hitlerowskiej IZ prowadził badania historii najnowszej Niemiec i stosunków polsko-niemieckich, niemieckiej ekspansji wschodniej i genezy II wojny światowej²⁷.

Publikowano prace wyjaśniające genezę Słowian i poszczególnych państw słowiańskich, genezę i charakter niemieckiej ekspansji wschodniej, charakter stosunków słowiańsko-germańskich i polsko-niemieckich. Już w 1946 r. Tadeusz Lehr-Spławiński ogłosił monografię *O pochodzeniu i praojczyźnie Słowian*, a Józef Kostrzewski w 1947 r. obszerną monografię *Kultura prapolska*²⁸. Natomiast Marian Friedberg w 1947 r. przedstawił opracowanie syntetyczne *Kultura polska a niemiecka. Elementy rodzime a wpływy niemieckie w ustroju i kulturze Polski średnio-wiecznej* (dwa tomy). W 1945 r. dyrektor IZ prof. dr Z. Wojciechowski wydał głośną książkę *Polska — Niemcy. Dziesięć wieków zmagania*.

²⁴ K. M. Pospieszalski, *Dzieje okupacji hitlerowskiej w pracy Instytutu Zachodniego ...* Tamże, ss. 543 - 544.

²⁵ Tamże, s. 544.

²⁶ Tamże, ss. 543 - 55.

²⁷ A. J. Kamiński, *Zagadnienia niemieckie w publikacjach Instytutu Zachodniego*. Tamże, ss. 531 - 542.

²⁸ Ten sam autor w Księgarni Akademickiej w Poznaniu opublikował napisaną w czasie wojny pracę syntetyczną *Zob. J. Kostrzewski, Pradzieje Polski*. Poznań 1949.

Tytuł książki nawiązywał niewątpliwie do ogłoszonej w 1941 r. głośnej książki autora niemieckiego Franza Lüdtkę, poświęconej tysiącletniej wojnie Niemców z Polakami²⁹. Praca Wojciechowskiego powstała w czasie okupacji. Była to polska odpowiedź na tezy nacjonalistycznej, antypolskiej historiografii niemieckiej, wysuwającej bezpodstawne oskarżenia pod adresem rzekomej polskiej ekspansywności i polskich podbojów. Wydanie konspiracyjne z 1944 r. zostało po wojnie poprawione i uzupełnione. W 1947 r. IZ opublikował książkę J. Pajewskiego *Niemcy w czasach nowożytnych (1517 - 1939)*, a w 1948 r. książkę K. Tymienieckiego *Dzieje Niemiec do początku ery nowożytnej*. Razem tworzyły one pierwszą całościowo ujętą polską wersję historii Niemiec.

W 1945 r. Zdzisław Kaczmarczyk ogłosił monografię *Kolonizacja niemiecka na wschód od Odry*, Józef Mitkowski w 1946 r. pracę *Pomorze Zachodnie w stosunku do Polski*, a Władysław Konopczyński w 1947 r. głośną monografię *Fryderyk Wielki a Polska*. Publikowano wiele innych rozpraw na temat rozwoju osadnictwa w poszczególnych regionach Polski, zasięgu kolonizacji niemieckiej na wschodzie, polsko-niemieckiego sąsiedztwa kulturowego itp. Autorzy polscy polemizowali w nich z tezami nacjonalistycznej historiografii niemieckiej okresu międzywojennego, prezentowali własny obraz tych złożonych wydarzeń, formułowali nowe hipotezy i postulaty badawcze.

Badania i publikacje IZ w latach 1945 - 1949 stanowiły swego rodzaju kontynuację badań humanistycznych realizowanych w Polsce okresu międzywojennego. Były to badania uprawiane w duchu liberalnym, nawiązywały one do tendencji nacjonalistycznych. Nacjonalizm ten miał obronny, antyniemiecki charakter. W badaniach tych nie odwoływano się do założeń materializmu historycznego, nie podejmowano klasowego charakteru ekspansji niemieckiej i nie doceniano tradycji demokratycznych i postępowych w samych Niemczech. Stawiając na rozwiązanie problemu polsko-niemieckiego w Europie w oparciu o sojusz z ZSRR, nawiązywano raczej do tradycji panslawistycznych i koncepcji geopolitycznych, a nie rewolucyjno-socjalistycznych.

„Antypolski program Adolfa Hitlera — pisał Z. Wojciechowski — jest syntezą poczynań wszystkich jego poprzedników, od Henryka II po Wilhelma II, a zwłaszcza doskonałą syntezą działań brandenburskich i krzyżackich ... Niemcy narodowo-socjalistyczne stale podkreślały swój związek z tradycją krzyżacką. Ideolog III Rzeszy p. Alfred Rosenberg chciał ukształcić partię narodowosocjalistyczną na modłę Zakonu Krzyżackiego ...”³⁰.

²⁹ F. Lüdtkę, *Ein Jahrtausend Krieg zwischen Deutschland und Polen*. Stuttgart, 1941.

³⁰ Z. Wojciechowski, *Polska — Niemcy. Dziesięć wieków zmagania*. Poznań 1945, ss. 258 - 259.

Problem odbudowy państwa polskiego po II wojnie rysował się dla Z. Wojciechowskiego głównie jako problem graniczny. Za najlepsze granice dla państwa polskiego uznał on te granice, które plasowały Polskę między Odrą i Bugiem i z tego powodu opowiadał się w pełni za sojuszem Polski z ZSRR i Czechosłowacją.

„Bez udziału Związku Radzieckiego w wojnie przeciw Niemcom — pisał Wojciechowski — nie byłoby mowy o klęsce Niemiec i o wyzwoleniu Polski i Czechosłowacji. Zdajemy sobie sprawę z tego, jak zmieniła się sytuacja od czasu współdziałania Niemiec Hohenzollernowskich z Rosją carską. Jesteśmy dziś świadkami powrotu Polski na stary, nadodrzański szlak piastowski, jesteśmy w możliwości wycięcia raka prusko-hohenzollernowskiego, który Polskę wiódł do zupełnej zguby. W miejsce niemieckiego *Drang nach Osten* przychodzi epoka panowania słowiańskiego marszu na zachód ...³¹.”

Tymczasem w grudniu 1948 r. nastąpiło zjednoczenie polskiego ruchu robotniczego, przyjęto plan budowy podstaw socjalizmu w Polsce i przystąpiono do umacniania pozycji metodologii marksistowskiej w naukach humanistycznych³². Rok później dokonano podziału Niemiec. W odpowiedzi na zjednoczenie 3 zachodnich stref okupacyjnych i utworzenie burżuazyjnego państwa zachodniemieckiego (RFN) w październiku 1949 r. proklamowano utworzenie Niemieckiej Republiki Demokratycznej³³. NRD nawiązywała do rewolucyjnych i demokratycznych tradycji narodu niemieckiego. Fakt ten stawiał nowe zadania wobec historiografii polskiej³⁴.

5. KRYZYS Z LAT 1950 - 1955

Nastąpiła reorganizacja nauki polskiej. W 1951 r. utworzono Polską Akademię Nauk, w ramach której w 1952 r. powołano do życia Instytut Historii. Przejął on część zadań realizowanych do tego czasu przez IZ³⁵.

W latach 1949 - 1955 IZ przeżywał bardzo trudny okres w swej działalności związany z reorganizacją badań naukowych oraz reorientacją ideowo-polityczną i metodologiczną humanistyki polskiej. Od IZ odpadły filie i stacje terenowe w Warszawie, Krakowie, Toruniu, Wrocławiu, Katowicach i Olsztynie. W samym IZ zlikwidowano sekcję historii Po-

³¹ Tamże, s. 262.

³² A. Czubiński, *Spory o II Rzeczpospolitą*. Poznań 1983.

³³ S. Doernberg, *Narodziny nowych Niemiec 1945 - 1949*. Warszawa 1962.

³⁴ M. Orzechowski, *Rewolucja, socjalizm, tradycje. Przeszłość narodowa i tradycje w myśli politycznej rewolucyjnego nurtu polskiego ruchu robotniczego*. Warszawa 1978, s. 261 i n.

³⁵ T. Manteuffel, *Historyk wobec historii*. Warszawa 1976, ss. 358 - 359.

morza i Słowiańszczyzny Zachodniej, sekcję Historii Niemiec. Część agend IZ, jak np. Zakład Historii Pomorza, Zakład Historii Śląska, redakcję Słownika Starożytności Słowiańskich przejął IH PAN. Liczba pracowników IZ spadła z 60 w 1949 r. do 19 w 1955 r.³⁶

Zainteresowania badawcze IZ w okresie przejściowym koncentrowały się coraz bardziej na problematyce integracji Ziemi Odzyskanych z Macierzą, dominowały badania socjologiczne, chociaż dużą rolę odgrywały nadal badania prawnicze. W dalszym ciągu ukazywał się też organ IZ „Przegląd Zachodni”. W krytycznym okresie IZ wydawał kolejne tomy z cyklu *Ziemia Staropolski*: tom II *Pomorze Zachodnie* (1949), t. III *Ziemia Lubuska* (1950), t. IV *Warmia i Mazury* (1953), t. V *Górny Śląsk* (1959), t. VI *Odbudowa Ziemi Odzyskanych* (1945 - 1955), (1957). Wydano *Regionalizm kaszubski* Andrzeja Bukowskiego (1950), *Słowiańszczyznę Zachodnią* Kazimierza Wachowskiego (1950)³⁷, *Osadnictwo Warmii w okresie krzyżackim* Marzenny Pollak (1950). *Przemiany etniczne na Pomorzu Zachodnim w rozwoju dziejowym* Kazimierza Ślaskiego (1954). Wydawano serię *Prac Instytutu Zachodniego*. Opublikowano kolejny tom *Documenta Occupationis* (V) pt. *Hitlerowskie „prawo” okupacyjne w Polsce* w opracowaniu K. M. Pospieszalskiego (1952) oraz opracowanie T. Cypriana i J. Sawickiego *Sprawy polskie w procesie norymberskim* (1956).

W październiku 1955 r. zmarł założyciel i dyrektor IZ prof. dr Z. Wojciechowski. Do końca 1955 r. Instytut wydał 93 książki o objętości 1421 arkuszy wydawniczych w nakładzie 366 571 egz. oraz 974 arkuszy wydawniczych „Przeglądu Zachodniego” w nakładzie 133 920 egzemplarzy. Instytut przetrwał pierwsze dziesięciolecie swego istnienia; przy czym ostatnie 5 lat stanowiły bardzo trudny okres poszukiwania miejsca dla IZ w nowym systemie organizacyjnym badań naukowych w Polsce. Skupiona wokół IZ kadra podjęła starania o utrzymanie zasłużonej już placówki. Starania te zbiegały się w czasie z przemianami politycznymi 1956 r. w Polsce. Ułatwiły one obronę pozycji IZ.

6. PROGRAM BADAWCZY INSTYTUTU ZACHODNIEGO W 1956 R.

Śmierć prof. Z. Wojciechowskiego spowodowała konieczność wyłonienia nowego kierownictwa i opracowania nowego programu działania IZ. Dokonano tego na Walnym Zebraniu członków IZ w dniu 22 lutego 1956 r. Przewodniczył prezes Kuratorium prof. dr T. Lehr-Splawiński.

³⁶ M. Pollak, *Instytut Zachodni ...*, ss. 484 - 485; W. Markiewicz, *Etapy rozwoju i osiągnięcia Instytutu Zachodniego w okresie 25-lecia jego działalności*. „Przegląd Zachodni” nr 2/1970, ss. 237 - 251.

³⁷ Było to wznowienie pracy wydanej po raz pierwszy w 1903 r. Por. M. Walentynowicz, A. Wędzki, *Bibliografia zawartości „Przeglądu Zachodniego” 1945 - 1955*. Poznań 1957.

Brało w nim udział 58 członków i zaproszeni goście: sekretarz Wydziału I PAN prof. dr Jan Wasiłkowski, amb. Przemysław Ogrodziński z MSZ i prof. dr W. Markiewicz z KW PZPR. Dyskutowano nad tekstem opracowanego wcześniej projektu programu działania IZ. W dyskusji występowali: J. Czekanowski, L. Głowacki, A. Grodek, W. Jakóbczyk, Z. Kaczmarczyk, A. Kamiński, A. Klafkowski, M. Kielczewska-Zaleska, J. Kostrzewski, G. Labuda, R. Lutman, K. Maleczyński, K. Popiołek, K. M. Pospieszalski, P. Rybicki, K. Ślaski, A. Wrzosek. Przeważała tendencja do rozszerzenia działalności IZ z problematyki historycznej i Ziem Odzyskanych na problematykę obu państw niemieckich. Przy czym G. Labuda postulował, by przejść od prezentowania konfliktów polsko-niemieckich do problemów współzycia polsko-niemieckiego. „Cała działalność Instytutu Zachodniego — mówił G. Labuda — musi być nastawiona na problematykę polsko-niemiecką. Jest to główne zadanie Instytutu Zachodniego”.

Uchwalono przygotowaną wcześniej rezolucję programową, która precyzowała zadania IZ w nowej sytuacji politycznej.

Wobec wycofania kandydatury G. Labudy, na dyrektora IZ w tajnym głosowaniu większością 1 głosu wybrano prof. dra Kazimierza Piwarskiego. Drugim kandydatem był Leopold Gluck. Wicedyrektorami zostali profesorowie: Tadeusz Cyprian i G. Labuda. W 1958 r. prof. K. Piwarski ustąpił i dyrekcję objął prof. G. Labuda. Pełnił on obowiązki dyrektora do 1960 r. Liczba pracowników stopniowo wzrastała. W 1957 r. było ich już 38, w tym 16 naukowo-badawczych, a w 1961 r. 64, w tym 27 naukowo-badawczych. Budżet IZ wzrósł z 1 151 293 zł w 1955 r. do 4 325 000 zł w 1961 r.

Instytut, przystosowując się do nowych warunków, opracował długofalowy plan działalności naukowej i popularyzatorskiej. W ramach IZ utworzono 10 sekcji badawczych (prawa międzynarodowego, dziejów okupacji hitlerowskiej, niemieckiego prawa państwowego, ekonomiczna, geograficzna, socjologiczna, kultury, historyczna, bibliograficzna, czechosłowacka, archiwum prasowe „Niemiec Współczesnych”, archiwum prasowe Ziem Zachodnich i biblioteka)³⁸. Według programu ustalonego w 1956 r. działalność IZ miała koncentrować się wokół następujących zadań:

1. badanie ogólnych warunków budownictwa ustroju socjalistycznego, zagospodarowania i integracji Ziem Zachodnich z resztą ziem Polski;
2. badania w szerokim kontekście sytuacji międzynarodowej postępów budownictwa ustroju socjalistycznego w Niemieckiej Republice De-

³⁸ *Instytut Zachodni w Poznaniu 1945 - 1960. Zarys działalności*. Poznań (1960), ss. 14 - 15.

mokratycznej, rozwoju postępowych i antywojennych sił w Niemieckiej Republice Federalnej;

3. śledzenie we właściwym kontekście historycznym procesów odrażdzenia się nacjonalizmu i militarizmu w Niemieckiej Republice Federalnej oraz zwalczanie tych tendencji na forum międzynarodowym³⁹. Program ten rozbudowano w 1958 r. Obejmował on 9 stron maszynopisu. Przyjęto go w styczniu 1959 r.

W nawiązaniu do uprzednio realizowanej problematyki badawczej w 1957 r. wydano obszerną, syntetyczną pracę J. Czekanowskiego *Wstęp do historii Słowian*. Było to drugie, uzupełnione (o nowe badania) i rozszerzone wydanie pracy opublikowanej po raz pierwszy już w 1927 r. W 1957 r. wydano też monografię Bolesława Wiewióry *Granica polsko-niemiecka w świetle prawa międzynarodowego* i Jerzego Tomali *Tempo rozwoju produkcji przemysłowej w NRD*.

W 1959 r. z inicjatywy IZ utworzono Komisję Koordynacyjną instytutów Ziemi Zachodnich. Komisja koordynowała działalność badawczą IZ, Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach, Instytutu Śląskiego w Opolu, Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego, Instytutu Bałtyckiego w Gdańsku, Instytutu Zachodnio-Pomorskiego w Szczecinie i innych placówek badawczych. W 1960 r. pod patronatem Komisji Koordynacyjnej przystąpiono do wydawania czasopisma w języku angielskim, półrocznika „Polish Western Affairs” (PWA). W 1985 r. utworzono francuską mutację tego pisma „La Pologne et les Affaires Occidentals”. Wobec wycofania się pozostałych partnerów, czasopisma te po paru latach przekształciły się wyłącznie w organy Instytutu.

Podjęto dyskusję na temat statusu formalno-prawnego IZ. Do tej pory był on towarzystwem działającym w oparciu o doraźne subwencje; budżet IZ był nieustabilizowany. W wyniku dyskusji ustalono, że obok utworzonego w 1945 r. Towarzystwa Instytut Zachodni pod tą samą nazwą rozwija się instytut naukowo-badawczy, który przechodzi pod kontrolę finansową i naukową Polskiej Akademii Nauk (PAN). Nowy status prawny IZ wprowadzono z dniem 1 stycznia 1962 r. Od tego czasu instytucja ma dwoiste oblicze.

Towarzystwo naukowe „Instytut Zachodni” skupia kilkuset członków z całego kraju i działa samodzielnie w oparciu o własny statut. Działalnością kieruje kuratorium, wybierane przez Walne Zebranie na 3-letnią kadencję.

Natomiast Instytut Zachodni jako placówka naukowo-badawcza jest finansowany z budżetu towarzystw naukowych PAN i podlega z jednej strony PAN, a z drugiej towarzystwu Instytut Zachodni. Dyrekcja In-

³⁹ Tamże, s. 12.

stytutu jest powoływana przez sekretarza naukowego PAN na wniosek kuratorium IZ. Plany naukowe IZ zatwierdza powoływana przez sekretarza Wydziału I Nauk Społecznych PAN Rada Naukowa IZ. Wszystkie ważniejsze decyzje Walnego Zebrania członków, kuratorium, rady naukowej i dyrekcji IZ wymagają akceptacji Wydziału I PAN.

W zakresie naukowo-badawczym realizowano koncepcję opracowaną w 1956 r. Z pewnymi modyfikacjami utrzymała się ona do roku 1970. Ustabilizowała się też ilość pracowników i komórek badawczych. Po ustąpieniu prof. dr G. Labudy obowiązki dyrektora przejął prof. dr Michał Szczaniecki (1961 - 1965), a następnie prof. dr Władysław Markiewicz (1965 - 1973)⁴⁰.

W 1959 r. opublikowano pracę zbiorową *Polskie Ziemie Zachodnie*. Była to praca interdyscyplinarna, informująca o przejęciu i zagospodarowaniu Ziemi Zachodnich i Północnych. Zbigniew Rotocki ogłosił monografię *Odrodzenie sił zbrojnych w Niemieckiej Republice Federalnej* (1959). Z. Nowak opublikował monografię *Zarys czynników rozwoju gospodarczego Niemiec Zachodnich* (1960), K. Skubiszewski studium *Pieniądz na terytorium okupowanym* (1960) i B. Wiewióra pracę *Uznanie nabytków w prawie międzynarodowym* (1961). Tym samym IZ realizował program badania ewolucji wydarzeń w obu powojennych państwach niemieckich. W badaniach historycznych preferowano tematykę historii najnowszej. W 1959 r. opublikowano zbiór studiów J. Pajewskiego *Mitteleuropa. Z dziejów imperializmu niemieckiego*, K. M. Pospieszalskiego *Sprawa 58 000 Volksdeutschów. Sprostowanie hitlerowskich oszczerstw w sprawie strat niemieckiej mniejszości w Polsce w ostatnich miesiącach przed wybuchem wojny i w toku kampanii wrześniowej*. Bogusław Drewniak w 1959 r. ogłosił natomiast wyniki swych badań nad emigracją zarobkową z Polski do Niemiec *Robotnicy sezonowi na Pomorzu Zachodnim (1890 - 1918)*.

W 1962 r. ukazała się pierwsza część pracy Jerzego Krasuskiego poświęcona stosunkom polsko-niemieckim okresu międzywojennego (1919 - 1925); część druga (1926 - 1932) ukazała się w 1964 r. Uzupełnienie ich

⁴⁰ W. Markiewicz, *Instytut Zachodni w dwudziestopięcioleciu Polski Ludowej*. „Przegląd Zachodni” nr 1/1965, ss. 1-10; tenże, *Etapy rozwoju i osiągnięcia Instytutu Zachodniego w okresie 25-lecia jego działalności*. „Przegląd Zachodni” nr 2/1970, ss. 237-251; tenże, *Etapy rozwoju i osiągnięcia Instytutu Zachodniego w ćwierćwieczu jego działalności*. „Kronika miasta Poznania” nr 4/1970, ss. 5-24; M. Suchocki, *Rola i miejsce Instytutu Zachodniego w rozwoju nauki polskiej*. „Przegląd Zachodni” nr 5-6/1965 ss. 208-218; tenże, *Rola Instytutu Zachodniego w zagospodarowaniu Ziemi Zachodnich*. „Przegląd Zachodni” nr 1/1960, ss. 3-14; L. Trzeciakowski, *W trzydziestolecie Instytutu Zachodniego*. „Przegląd Zachodni” nr 5-6/1974, ss. 1-8.

stanowi studium Mariana Wojciechowskiego z 1965 r. *Stosunki polsko-niemieckie 1933 - 1938*. A. J. Kamiński analizował *Stanowisko Niemiec na pierwszej konferencji haskiej w 1899 r.* (1962) oraz genezę i charakter militarystyki prusko-niemieckiego (1965).

W 1963 r. opublikowano też zbiór rozpraw pod red. G. Labudy poświęcony analizie *Wschodniej ekspansji Niemiec w Europie Środkowej (Drang nach Osten)*. Analizowano też postawę i dążenia ludności niemieckiej. W 1965 r. ogłoszono pracę zbiorową *Dzieje Hakaty* pod red. J. Pajewskiego. Praca powstała w oparciu o współpracę historyków Polski i NRD (A. Galos, W. Jakóbczyk, F. H. Gentzen) i została wydana jednocześnie w Polsce i NRD. W 1963 r. IZ opublikował obszerną pracę zbiorową pod red. J. Pajewskiego *Problem polsko-niemiecki w Traktacie Wersalskim*. W. Wrzesiński publikował rozprawy analizując położenie ludności polskiej w Rzeszy okresu międzywojennego (1963). Publikowano też nowe prace monograficzne analizujące sytuację w obu powojennych państwach niemieckich. W 1963 r. K. Kolańczyk ogłosił studium *Polityka kulturalna i szkolnictwo akademickie w Niemieckiej Republice Federalnej*, a L. Janicki w 1964 r. wydał monografię *Ustrój polityczny NRD*.

Badania ewolucji obu powojennych państw niemieckich doprowadziły do ogłoszenia drukiem dwóch prac syntetycznych w ramach Monografii Niemiec Współczesnych. Tom I — *Niemiecka Republika Demokratyczna* pod red. B. Gruchmana i B. Wiewióry opublikowano w 1963 r., zaś tom II — *Niemiecka Republika Federalna* pod red. K. M. Pospieszalskiego i J. Ziółkowskiego w 1965 r. W pracy nad obu tomami brało udział kilkadziesiąt osób. Całość prac koordynował G. Labuda. Była to jedna z pierwszych tego typu prac w skali całego obozu socjalistycznego.

W dalszym ciągu publikowano monografie szczegółowe. W 1967 roku A. W. Walczak ogłosił monografię *BHE. Zachodniemiecka partia przesiedleńców*, a J. Krasuski analizował *Politykę czterech mocarstw okupacyjnych wobec Niemiec w latach 1945 - 1949* (1967). Józef Boron przedstawił *Organizację przemysłu w NRD* (1968), J. Sułek *Stanowisko rządu RFN wobec granicy na Odrze i Nysie Łużyckiej w latach 1949 - 1966* (1969), J. Krasuski *Podział Niemiec. NRD i NRF w latach 1949 - 1955* (1969).

Publikowano też dużo źródeł i opracowań poświęconych procesom integracyjnym na Ziemiach Zachodnich i Północnych. Były to prace B. Chmielewskiej, Z. Dulczewskiego, A. Kwileckiego, W. Markiewicza, S. Nowakowskiego, P. Rybickiego i innych autorów⁴¹. Instytut Zachodni

⁴¹ F. Czarnecki, *Bibliografia Ziem Zachodnich 1945 - 1958*. Poznań 1962; *Ziemia Zachodnie w granicach Macierzy*. Poznań 1966 (Bibliografia, ss. 373 - 381).

wydawał prace autorów własnych i częściowo autorów obcych, zatrudnionych w uczelniach wyższych i innych instytucjach naukowych. Z drugiej strony pracownicy Instytutu publikowali swe prace również w innych wydawnictwach poza Instytutem. Wymienić należy tutaj przykładowo monumentalną pracę G. Labudy *Polska granica zachodnia*⁴² czy W. Markiewicza *Społeczeństwo i socjologia w Niemieckiej Republice Federalnej*⁴³.

Publikacje IZ podejmowały szeroki krąg zagadnień nakreślonych w planach badawczych już w 1944 i 1956 r.⁴⁴

Coraz częściej pracownicy IZ publikowali też obszernie prace syntetyczne. Na uwagę zasługuje tu szczególnie obszerna, kilkakrotnie wznawiana *Historia Rzeszy Niemieckiej (1871 - 1945)* Jerzego Krasuskiego (1969), praca G. Labudy *Polska granica zachodnia* (1971), czy opracowana pod redakcją J. Rachockiego praca *Niemcy współczesne jako przedmiot badań nauki polskiej 1945 - 1970* (1971). Ostatnia publikacja stanowi swego rodzaju podsumowanie badań niemcoznawczych w Polsce do 1970 r., tj. do podpisania polsko-zachodnioniemieckiego układu o podstawach normalizacji stosunków.

7. EWOLUCJA ZAINTERESOWAŃ BADAWCZYCH INSTYTUTU ZACHODNIEGO W LATACH 1971 - 1980

Układ z 7. grudnia 1970 r. oznaczał pewien zwrot w rozwoju wydarzeń i wywarł znaczny wpływ na badania niemcoznawcze w Polsce, a więc również w IZ.

Znacznemu ożywieniu uległy stosunki ekonomiczne, polityczne i wymiana naukowo-kulturalna z RFN. W RFN pojawiło się szereg prac poświęconych historii Polski i stosunków niemiecko-polskich oraz procesowi porozumienia. Obok działającego od wielu lat Towarzystwa Niemiecko-Polskiego RFN z siedzibą w Düsseldorfie, powstało wiele nowych lokalnych towarzystw niemiecko-polskich. Zawarto porozumienia o współpracy miast i organizacji. Odprężenie w stosunkach dwustronnych i pewien postęp w zakresie normalizacji wzajemnych stosunków spowodował, iż w RFN obok antykomunistycznie i antypolsko nastawionych ba-

⁴² G. Labuda, *Polska granica zachodnia. Tysiąc lat dziejów politycznych*. Poznań 1971.

⁴³ W. Markiewicz, *Społeczeństwo i socjologia w Niemieckiej Republice Federalnej*. Poznań 1966.

⁴⁴ M. Walentynowicz, A. Wędzki, *Bibliografia zawartości „Przeglądu Zachodniego” 1945 - 1955*. Poznań 1957; L. Paszkiewicz, W. Tomaszewski, *Bibliografia zawartości „Przeglądu Zachodniego” 1956 - 1965*. Poznań 1967; A. F. Grabski, Cz. Madajczyk, *Deutschland in der Historiographie Volkspolens. „Geschichte in Wissenschaft und Unterricht” nr 2/1978*, ss. 104 - 127.

dań wschodnich (*Ostforschung*) śmieiej zaczęły o sobie dawać znać tendencje bardziej obiektywne i pojednawcze. W 1972 r. z inicjatywy IZ rozpoczęła działalność Komisja Mieszana Polski i RFN pod egidą UNESCO do badania treści podręczników szkolnych w zakresie geografii i historii. W 1976 r. uchwalono zalecenia Komisji Mieszanej i przystąpiono do ich wdrażania w życie⁴⁵. Komisja Mieszana Kontynuuje swą działalność i organizuje systematycznie konferencje problemowe historyków i geografów obu krajów⁴⁶. Dyskutowano m. in. tak drażliwe w stosunkach między obu państwami kwestie, jak np. problem roli Zakonu krzyżackiego w przeszłości, problemy historii Śląska i Pomorza, ruchu oporu w czasie II wojny światowej. Materiały konferencji publikowano w specjalnych wydawnictwach jednocześnie w Polsce i w RFN⁴⁷.

Działalność IZ spełnia poważną rolę w informowaniu polskiej opinii publicznej o rozwoju współcześnie istniejących państw niemieckich, perspektywach rozwojowych stosunków polsko-niemieckich, ewolucji tzw. kwestii niemieckiej itp. Warto przy tej okazji przypomnieć, że problematyka polska interesuje społeczeństwa obu państw niemieckich. Niewspółmiernie więcej na tematy polskie pisze się w RFN; w NRD nie ma poważniejszego ośrodka badawczego, specjalizującego się w zagadnieniach polskich.

Natomiast na terenie RFN działa ponad sto wyspecjalizowanych instytutów badawczych zajmujących się tzw. problematyką wschodnią. Część z nich to działające od dawna instytuty tzw. *Ostforschung*⁴⁸. Instytuty te są dobrze wyposażone technicznie, dysponują dobrze przygotowaną kadrą i poważnymi środkami finansowymi. Wydają one kilkadziesiąt biuletynów informacyjnych, czasopism specjalistycznych i dużo publikacji zwartych. Problematyka polska jest w nich reprezentowana dość wszechstronnie, zarówno w aspekcie historycznym, jak i współczesnym. W literaturze pięknej RFN od czasu do czasu pojawiają się

⁴⁵ *Gemeinsame deutsch-polnische Schulbuchkommission. Empfehlungen für Schulbücher der Geschichte und Geographie in der Bundesrepublik Deutschlands und in der Volksrepublik Polen.* Braunschweig 1977.

⁴⁶ *Die Schulbuch-Empfehlungen in Prozess der Normalisierung zwischen der Bundesrepublik Deutschland und Volksrepublik Polen. Eine Konferenz der Friedrich Ebert Stiftung und des Polnischen Instituts für Internationale Angelegenheiten in Bonn vom 28. bis 30. November 1977. Dokumentation.* Bonn 1978.

⁴⁷ *Gemeinsame deutsch-polnische Schulbuchkommission. Widerstandsbewegung in Deutschland und in Polen während des zweiten Weltkriegs.* Braunschweig 1979.

⁴⁸ J. Szłapczyński, T. Walichnowski, *Nauka w służbie ekspansji i rewizjonizmu (Ostforschung).* Warszawa 1969; H. Ludat, *Deutschslawische Frühzeit und modernes polnisches Geschichtsbewusstsein. Ausgewählte Aufsätze.* Wien 1969.

opowiadania i powieści podejmujące polsko-niemieckie problemy. Historiografia RFN poświęca dużo uwagi problemom polsko-niemieckim i bezpośrednio historii naszego narodu⁴⁹.

W ostatnich latach w RFN ukazało się kilkanaście monografii poświęconych dziejom polskiego ruchu robotniczego, stosunkom polsko-radzieckim i polsko-niemieckim, historii kościoła w Polsce itp. Ze względu na zasięg języka niemieckiego publikacje te informują i indoktrynują nie tylko społeczeństwo niemieckie, ale praktycznie cały Zachód.

Tymczasem prezentują one specyficzny sposób ujęcia tych problemów. Obok publicystów i naukowców podchodzących do tematu w sposób rzetelny i uczciwy, nadal występuje duża ilość autorów podchodzących do tej tematyki z nacjonalistycznym uprzedzeniem⁵⁰. Obok przedstawionych wyżej tendencji pozytywnych w RFN nadal utrzymują się stare dążenia i tendencje polityczne; znajdują one swoje odbicie w badaniach naukowych i koncepcjach prawnych⁵¹.

Proces normalizacji stosunków przebiega bardzo opornie. Uczni polscy dostrzegali te zjawiska i wychodzili im naprzeciw rozszerzając zarówno problematykę badawczą, jak i skalę ocen. Pracownicy IZ, kontynuując program badawczy ustalony w poprzednim okresie, podjęli problemy narzucone przez wydarzenia bieżące związane z realizacją układu o normalizacji stosunków z RFN z 1970 r.

Stopniowemu ograniczeniu uległy też badania problematyki związanej z powstaniem i rozwojem NRD. Coraz większą rolę w badaniach IZ zaczęły zajmować problemy związane z rozwojem wewnętrznym i polityką wschodnią RFN. Punkt ciężkości spoczywał na badaniach prawnych i politologicznych. Analizowano szczegółowo rozwój współczesnej kultury niemieckiej w RFN i NRD (1970), rozwój slawistyki w obu państwach niemieckich (1973), działalność partii politycznych i ewolucję systemów politycznych tych państw (1975), rolę państwa w rozwoju gospodarki RFN (1973), procesy integracji i dezintegracji ekonomicznej (1972-1973). W związku z działalnością Komisji Mieszanej do spraw podręczników szkolnych w IZ powstała pracownia badań procesu rewizji podręczników szkolnych w RFN.

Pracownicy IZ brali też udział w pracach Komisji Podręcznikowej,

⁴⁹ K. Zernack, *Osteuropa. Eine Einführung in seine Geschichte*. München 1977.

⁵⁰ F. Golczewski, *Das Deutschlandbild der Polen 1918-1939. Eine Untersuchung der Historiographie und der Publizistik*. Geschichtliche Studien zur Politik und Gesellschaft. Düsseldorf 1974; Zob. moja recenzja: „*Studia Historica Slavico-Germanica*” nr VII, Poznań 1977.

⁵¹ Zob. *Główne problemy prawne normalizacji stosunków PRL-RFN. Materiały z konferencji naukowej 26-27 II 1979*.

ale w związku z przejściem w 1973 r. prof. dra W. Markiewicza do Warszawy — punkt ciężkości działania Komisji stopniowo przesunął się również do stolicy.

W 1979 r. Towarzystwo „Instytut Zachodni” podpisało porozumienie o współpracy z Towarzystwem Niemiecko-Polskim RFN w Düsseldorfie. Członkowie IZ wygłaszają odczyty na zlecenie tego towarzystwa w RFN, publikują swoje artykuły w czasopismach towarzystwa i biorą udział w organizowanych przez nie konferencjach i kolokwium. W *Rochus Verlag* opublikowano w 1979 r. broszurę wicedyrektora IZ prof. dr Lecha Janickiego o aspektach prawnych procesu normalizacji stosunków pomiędzy PRL i RFN⁵². Kilku członków IZ brało udział w zorganizowanej przez Towarzystwo Niemiecko-Polskie w Bielefeld z okazji 10 rocznicy podpisania układu z 1970 r. konferencji oraz w wielu innych imprezach naukowych i akcjach odczytowych.

Problematyka normalizacji stosunków RFN — PRL nabierała coraz większego znaczenia. Powodowało to, iż podejmowało ją coraz więcej ośrodków badawczych, szczególnie w stolicy. Jednocześnie przejście W. Markiewicza i J. Rachockiego do Warszawy oraz śmierć Mieczysława Suchockiego, Jerzego Bartosika, a następnie Janusza Sobczaka znacznie osłabiły potencjał kadrowy Instytutu. Funkcję dyrektora IZ objął Lech Trzeciakowski (1974 - 1978), a następnie A. Czubiński.

8. INSTYTUT ZACHODNI WOBEC WZMOŻONYCH ATAKÓW REWIZJONIZMU ZACHODNIONIEMIECKIEGO

Tymczasem Instytut wkraczał w kolejną fazę działania. Wiąże się ona z przemianami w RFN i w PRL oraz z nową fazą w rozwoju stosunków wzajemnych pomiędzy tymi państwami. RFN znacznie wzmocniła swą pozycję. Z kraju, będącego wg F. J. Straussa w latach sześćdziesiątych potęgą gospodarczą i karłem politycznym, w latach siedemdziesiątych narodziło się mocarstwo polityczne, pretendujące do odgrywania pierwszej roli w Europie Zachodniej. Dokonała tego koalicja socjaldemokratyczno-liberalna w latach 1969-1982. Szczególną rolę odegrała jej polityka wschodnia. Układ z ZSRR z 1970 r., normalizacja stosunków politycznych z Rumunią, Polską i Czechosłowacją oraz formalne uznanie NRD stwarzało wrażenie, iż państwo to uznaje powojenne realia polityczne w Europie. RFN pozbyła się obciążającego ją balastu rewizjonistycznego, przyjęta została do ONZ, stała się partnerem poli-

⁵² L. Janicki, *Zum ostpolitischen Vollzugsdefizit. Rechtspolitische Aspekte der Realisierung des Vertrages vom 7. Dezember 1970 zwischen der Bundesrepublik Deutschland und Volksrepublik Polen*. Düsseldorf 1979.

tycznym wielu państw, wzmocniła swą pozycję pośrednika pomiędzy Wschodem i Zachodem.

Autorytet RFN na forum międzynarodowym uległ poważnemu wzmocnieniu. Normalizacja stosunków z Polską spowodowała również pewne uspienie czujności społeczeństwa polskiego wobec RFN.

Wprawdzie już w tym czasie wiadomo było, że rząd koalicji socjaldemokratyczno-liberalnej nie realizuje w pełni zobowiązań wynikających z układu o normalizacji stosunków z Polską, że nie zrezygnował on z idei przekreślenia skutków przegranej przez Hitlera wojny i dążeń do ponownego zjednoczenia Niemiec. Formalnie trzymano się jednak litery układu. Tendencje rewizjonistyczne i odwetowe nie były przez rząd firmowane; występowały pod auspicjami organizacji przesiedleńczych i antyrządowej opozycji.

Należy jednak przypomnieć, że już w tym czasie przez RFN przetoczyła się fala dyskusji na tematy historyczno-polityczne. Przewartościowano w nich pojęcie narodu, rolę Prus w dziejach Niemiec, miejsce i rolę Hitlera, problem tożsamości Niemców w obu państwach niemieckich, sprawę ponownego zjednoczenia Niemiec itp. Część tych dyskusji przeniknęła z RFN do NRD, gdzie problemy te również nabrały wielkiego znaczenia (*Preussenwelle*).

Tymczasem w październiku 1982 r. rozpadła się koalicja socjaldemokratyczno-liberalna i do głosu doszedł rząd chadecko-liberalny z H. Kohlem na czele. Nowy rząd skorzystał z autorytetu politycznego, jaki zdobył jego poprzednik. Co prawda oświadczone, że *pacta sunt servanda*, lecz faktycznie nowy rząd nie krępuje się i głosi zupełnie jawnie, że kwestia niemiecka jest nadal otwarta, że granice europejskie nie są ustabilizowane. Rząd ten nie ukrywa, że głównym jego celem jest dążenie do przekreślenia skutków przegranej przez Niemcy wojny i odbudowy zjednoczonych Niemiec w granicach z 1937 r. Członkowie tego rządu biorą udział w manifestacjach organizacji przesiedleńczych i sami wygłaszają przemówienia rewizjonistyczne. Uprawiając politykę rewizjonistyczną, jednocześnie zaprzeczają, jakoby w RFN występowało zjawisko rewizjonizmu. Formalnie uznają układ z Polską, ale faktycznie podważają jego sens. Zdumiewa nawiązywanie kanclerza H. Kohla do ducha konferencji w Locarno. Dziwi teza, głosząca jakoby w Polsce istniała 1,1 mln osób licząca mniejszość niemiecka. Niepokoi przedstawiona przez Alfreda Dreggera na Zjazdzie CDU w Essen w marcu 1985 r. teza wzywająca do odłożenia sprawy uznania granicy zachodniej Polski do czasu zjednoczenia Niemiec. Niepokoi fakt, że poczynania te akceptuje wielu publicystów i polityków w RFN i w krajach zachodnioeuropejskich. Przy czym dzieje się to w atmosferze nowych dyskusji historiograficzno-politologicznych. Gruntownej rewizji poddano wiele przy-

jętych dawniej ocen i tez historiograficznych od *Drang nach Osten* pochynając, a na ocenie II wojny światowej kończąc⁵³. Problematyce niemieckiej nadano ponownie wielkiego rozgłosu i znaczenia. Według niektórych nowszych publikacji zachodnoniemieckich, zjawiska *Drang nach Osten* rzekomo w ogóle nie było, stosunki pomiędzy Niemcami i Polakami w przeszłości układały się rzekomo przeważnie bardzo dobrze, Polacy korzystali z osiągnięć kultury niemieckiej. Niemcy z kolei brali czynny udział w kreowaniu polskiej kultury. Misję swą realizowali na drodze pokojowej. Nawet agresja Hitlera na Polskę w 1939 r. spowodowana została rzekomo nie tylko przez Hitlera i Niemcy, ile przez Stalina i ZSRR, w związku z czym na wojnie stracili zarówno Polacy, jak i Niemcy. Dlatego oba narody są rzekomo jednakowo zainteresowane w przekreśleniu skutków wojny. Przekreślenie skutków II wojny światowej nie musi prowadzić do nowej wojny. Zdaniem publicystów zachodnoniemieckich może to nastąpić poprzez zjednoczenie się wszystkich narodów europejskich i wspólne przeciwstawienie się dominacji radzieckiej i amerykańskiej w świecie⁵⁴.

Historycy współdziałają tu ściśle z politologami. Poglądy ich przyjmowane są chętnie przez wielu uczonych amerykańskich i zachodnioeuropejskich. Powoduje to, że tzw. kwestia niemiecka jest stale podtrzymywana. Eberhard Schulz i Peter Danyłow w 1984 r. opublikowali pracę *Bewegung in der deutschen Frage?* Wyszła ona pod auspicjami Instytutu Badawczego prowadzonego przez *Deutsche Gesellschaft für Auswärtige Politik*. Analizując stan kwestii niemieckiej w 1984 r. autorzy piszą, iż: „Od połowy lat siedemdziesiątych, po zawarciu układów wschodnich, 'kwestia niemiecka' praktycznie zniknęła z świadomości innych narodów. W 1983 r. nagle pojawiła się ona znów w opinii politycznej państw europejskich i USA”. Autorzy twierdzą, że kwestia ta, podnoszona początkowo przez koła intelektualne, ostatnio przedostała się również do polityki. Przeprowadzili oni szczegółową analizę funkcjonowania jej w publikacjach różnych krajów, by na końcu stwierdzić: „Kwestia niemiecka — pokazały to dyskusje ostatnich miesięcy — nadal istnieje. Istnieje nadal, mimo przemilczania tego faktu przez ZSRR i mimo niechęci mówienia o tym przez naszych partnerów na Zachodzie. Nie jest ona stale widoczna; raczej pojawia się od czasu do czasu mniejszymi lub

⁵³ Por. J. Mądry, *Kultura jako instrument polityki zagranicznej RFN 1949 - 1975*. Katowice 1978; tenże, *Koncepcje programowe współpracy kulturalnej RFN z krajami europejskiej wspólnoty socjalistycznej w latach 1949 - 1977*. Opole 1979.

⁵⁴ G. Finn, L. Julius, *Von Deutschland nach Deutschland. Zur Erfahrung der innern Übersiedlung*. Bonn 1983; G. Hume, *Das Reich ist tot. Es lebe Europa*. Hannover 1965; W. Weidenfeld, *Die Identität der Deutschen*. Bonn, 1983.

większymi falami. Przy czym jest dla niej charakterystyczne, że fale te obejmują zarówno zachód, jak i wschód Europy, ponieważ Niemcy leżą w środku Europy i stanowią masę, która wpływa na układ sił na całym kontynencie”⁵⁵.

Poglądy takie przyjmowane są dziś także przez niektóre ośrodki polityczne w Polsce, a szczególnie przez polskie ośrodki emigracyjne.

Propaganda zachodnioniemiecka próbowała wyzyskać kryzys polski lat 1980/1981. Deklarowane oficjalnie słowa krytyki pod adresem rządu i słowa sympatii pod adresem opozycji spowodowały pewne zamieszanie polityczne.

Pewne tendencje w tym względzie występowały zresztą już wcześniej. Wystarczy tu przypomnieć publicystykę uprawianą na łamach paryskiej „Kultury” lub innych pism wydawanych na Zachodzie i adresowanych do czytelnika polskiego⁵⁶. Były to jednak tylko wystąpienia publicystów emigracyjnych. Natomiast w okresie kryzysu część przywódców opozycji wewnętrznej w Polsce otwarcie stanęła na pozycjach rewizjonistycznych głoszonych przez część historyków i politologów zachodnioniemieckich. Szczególną rolę spełnili tu przywódcy Konfederacji Polski Niepodległej i KOR⁵⁷. Nawiązując do koncepcji Polski jako przedmurza chrześcijaństwa, eksponowano szczególne powiązania historyczne Polski z Zachodem, a zwłaszcza z różnymi państwami niemieckimi, wspólne walki w obronie cywilizacji europejskiej przed ekspansją barbarzyńskiego wschodu, wykpiwano teorię *Drang nach Osten*, krytykowano polski powrót nad Odrę i Nysę Łużycką, przesiedlenia ludności niemieckiej z Polski, podział Niemiec. Wzywano do poparcia wysuwanych w RFN postulatów, domagających się tzw. przekreślenia skutków Jałty i ponownego zjednoczenia Niemiec w ramach zjednoczonej Europy itp.

W sposób szczególnie jaskrawy problemy te przedstawił Jan Józef Lipski w wydanej w Polsce w 1981 r. broszurze pt. *Dwie ojczyzny — dwa rodzaje patriotyzmu*, której część przedrukowana została następnie przez prasę zachodnioniemiecką. *Drang nach Osten* uznano tam za „mit służący do usprawiedliwienia” naszych nieprawości”⁵⁸.

Tendencje te godziły nie tylko w dotychczasowe ustalenia badawcze

⁵⁵ E. Schulz, P. Danyłow, *Bewegung in der deutschen Frage? Die ausländischen Besorgnisse über die Entwicklung der beiden deutschen Staaten*, Bonn 1984, ss. 1 i 140.

⁵⁶ Zob. K. Majchrowski, *Zmierzch Bogów*. „Życie Literackie” nr 14/15 i 16 z 1985 r.

⁵⁷ J. J. Lipski, *Komitet Obrony Robotników. KOR. Komitet Samoobrony Społecznej. Aneks*. Londyn 1983.

⁵⁸ M. Wojciechowski, *Mit za mit*. „Przegląd Zachodni” nr 5-6/1984, ss. 185-192.

Instytutu Zachodniego, ale wręcz w jego założenia programowe. Część pracowników IZ podjęła z nimi polemikę. Polemizowano w prasie, telewizji oraz publikacjach książkowych. Historyk Jerzy Krasuski podjął ten problem w pracy analizującej stosunek romantyków polskich do Zachodu⁵⁹. Analizę tę można by odnieść przez analogię, do lat 1980/81. Nic też dziwnego, że książka spotkała się z ostrą krytyką ze strony specjalistów powiązanych z opozycją⁶⁰.

Ten sam autor podjął też pierwszą w Polsce indywidualną próbę opracowania historii RFN⁶¹, poruszając w niej cały kompleks interesujących nas tutaj zagadnień.

L. Janicki zajął się natomiast podstawowym problemem wywiązywania się przez RFN z prawnych zobowiązań podjętych wobec Polski na podstawie podpisania układu o normalizacji stosunków z 7 grudnia 1970 r.⁶² W 1985 r. wydano pracę zbiorową IZ analizującą całokształt polityki RFN w latach rządów koalicji socjaldemokratyczno-liberalnej (1969 - 1982)⁶³. Antoni Władysław Walczak opublikował monografię prezentującą historię walki tendencji integracyjnych i dezintegracyjnych w historii Niemiec⁶⁴, a Anna Wolff-Powęska doktrynę polityczną chadecji zachodnioniemieckiej⁶⁵.

Podjęto również próbę podsumowania historiografii stosunków polsko-niemieckich. Z planowanych trzech tomów historiografii stosunków polsko-niemieckich w 1973 r. ukazał się tom I, a w 1985 r. tom II. Tom III znajduje się w przygotowaniu.

W 1982 roku IZ rozpoczął wydawanie niemieckojęzycznej wersji swego półrocznika „Polnische Weststudien” (PWS). Przy jego pomocy docierano ze swymi argumentami również do czytelnika niemieckiego.

Reasumując należy stwierdzić, że Instytut Zachodni odegrał znaczną rolę w życiu naukowym PRL. Utworzony w wyniku inicjatywy społecznej grona uczonych zajmujących się problematyką prawnohistoryczną i językoznawczą, przekształcał się IZ stopniowo w instytut badawczy

⁵⁹ J. Krasuski, *Obraz Zachodu w twórczości romantyków polskich*. Poznań 1980.

⁶⁰ Zob. rec. „Nowe Książki”, nr 1/1981.

⁶¹ J. Krasuski, *Historia RFN*. Warszawa 1981.

⁶² L. Janicki, *Republika Federalna Niemiec wobec terytorialno-politycznych następstw klęski i upadku Rzeszy*. Poznań 1982; wyd. II, Poznań 1986.

⁶³ *Republika Federalna Niemiec w dobie rządów koalicji socjaldemokratyczno-liberalnej (1969 - 1982)*. Płaca zbiorowa pod red. A. Czubińskiego i L. Janickiego. Poznań 1985; Zob. też *Naród w ideologii i polityce RFN*. Zbiór studiów pod red. J. Marczewskiego. Poznań 1986.

⁶⁴ A. W. Walczak, *Dylematy i obsesje jedności i podziału Rzeszy XIX i XX w. Polityka ogólnoniemiecka RFN 1949 - 1969*. Poznań 1982.

⁶⁵ A. Wolff-Powęska, *Polityczne i filozoficzne nurty konserwatyzmu w RFN*. Poznań 1984.

o charakterze interdyscyplinarnym, dysponującym wyspecjalizowaną biblioteką, działem dokumentacji oraz kilkoma zakładami naukowo-badawczymi: historii, dziejów okupacji hitlerowskiej, socjologii, prawa, ekonomii, politologii i kultury.

W okresie 40 lat działalności IZ wykształcił dużą liczbę specjalistów, opublikował kilkaset książek, 40 roczników „Przeglądu Zachodniego”, 24 roczniki „Polish Western Affairs”, 20 roczników „La Pologne et les Affaires Occidentales” i 3 roczniki „Polnische Weststudien”. Wyszło 12 tomów *Documenta Occupationis*. Pracownicy IZ opublikowali dużą liczbę prac w innych wydawnictwach i czasopismach poza IZ. W ramach IZ przeprowadzono dużą liczbę konferencji naukowych. Instytut utrzymuje współpracę naukową z wieloma instytutami zagranicznymi. Pracownicy IZ brali udział w licznych konferencjach naukowych w wielu krajach świata, prowadzili wykłady i dyskusje, publikowali tam swoje rozprawy. Zbiory IZ obejmują około 70 tys. książek, wiele tytułów czasopism i dokumentację współczesną. Wymiana publikacji IZ obejmuje 375 instytucji w 30 krajach świata.

IZ nadal analizuje politykę obu państw niemieckich i śledzi działalność instytutów i organizacji parających się problemami polskimi w obu państwach niemieckich. W latach pięćdziesiątych i sześćdziesiątych współpraca naukowa IZ z kolegami z NRD miała bardzo ożywiony charakter i zaowocowała w kilku wspólnych wydawnictwach książkowych. W ostatnich latach współpraca ta nieco osłabła. Jednak IZ podtrzymuje nadal współpracę z *Institut für International Studien* Uniwersytetu Karola Marksa w Lipsku. Organizowano wspólne konferencje i dyskusje oraz przygotowuje się wspólne publikacje.

Szczególne zainteresowanie pracowników IZ budzą wydarzenia w RFN — polityka rządu RFN, działalność organizacji społeczno-politycznych i instytutów naukowo-badawczych zlokalizowanych na terenie tego państwa. Choć to, co dzieje się w NRD, w Polsce również nie może być bagatelizowane. Jak wiadomo, w ostatnim okresie historiografia NRD dokonuje znamiennej rewizji historii Prus. Niepokoi stosunkowo słaby rezonans polskich publikacji w tym kraju, brak ośrodków polonistycznych itp. Interesują natomiast osiągnięcia ekonomiczne i społeczne NRD, kontakty organizacji społecznych i politycznych, skutki wymiany turystycznej itp.

9. JUBILEUSZ 40-LECIA INSTYTUTU ZACHODNIEGO

Z okazji jubileuszu 40-lecia w październiku 1984 r. IZ zorganizował ogólnopolską sesję naukową poświęconą narodzinom i rozwojowi polskiej myśli zachodniej. Sesję zaszczylił swoją obecnością członek Biura

Politycznego KC PZPR, minister spraw zagranicznych PRL Stefan Olszowski. Materiały z sesji opublikowano w „Przeglądzie Zachodnim”. Ponadto wydawnictwo IZ podjęło inicjatywę i przygotowało do druku monografię Mariana Mroczyńskiego *Polska myśl zachodnia* oraz Bernarda Piotrowskiego *Badania niemcoznawcze w Uniwersytecie Poznańskim w latach 1919 - 1939*.

21 - 22 marca 1985 r. przeprowadzono właściwe obchody jubileuszu 40-lecia IZ. W dniu 21 marca odbył się walny zjazd członków IZ, który na wniosek grupy członków podjął uchwałę o nadaniu Instytutowi imienia jego założyciela — prof. dra Zygmunta Wojciechowskiego. W tym samym dniu odbyła się uroczystość jubileuszowa. Po raz pierwszy w historii tej placówki wręczono nagrody naukowe za publikacje podejmujące problematykę Ziemi Odzyskanych, granicy zachodniej Polski oraz historii Niemiec i stosunków polsko-niemieckich. Przyznano 2 pierwsze, 5 drugich i 7 trzecich nagród. Wydawnictwom zasłużonym w publikowaniu tych prac wręczono dyplomy uznania. W 1974 r. z okazji 30-lecia IZ odznaczony został orderem Sztandaru Pracy I klasy. Z okazji 40-lecia otrzymał odznaki za zasługi dla województw leszczyńskiego, koszalińskiego i pilskiego, przyznane przez tamtejsze władze terenowe.

L

lo
st
i
po
m
gc
i j

zw
ra
po
za
kie
na
Ce
po
kie
jak
(ni
też
no-
róż
stw
tuc
roz